

Урокі беларускай мовы і літаратуры – эфектыўная пляцоўка для раскрыцця творчага патэнцыялу школьнікаў

Развіццё творчых здольнасцей у навучэнцаў 5 класа

С. В. Кляўко,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Брылёўскай СШ Гомельскага раёна

Пры вывучэнні беларускай мовы і літаратуры ў школе асаблівая ўвага надаецца фарміраванню ў дзяцей моўнай, маўленчай, камунікатыўнай і сацыякультурнай кампетэнцый, а таксама выхаванню асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здатнай да ўспрымання прыгажосці і ператварэння яе «ў стымул маральнага самаўдасканалення, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця» [3, с. 10]. Эфектыўнасці гэтых працэсаў спрыяе выкарыстанне на ўроках беларускай мовы і літаратуры творчых заданняў.

Безумоўна, урокі роднай мовы і літаратуры маюць багаты патэнцыял для развіцця ў дзяцей творчых здольнасцей, вобразнага мыслення, павышэння пазнавальнай і інтэлектуальнай актыўнасці, пашырэння лексічнага запасу. Сярод традыцыйных форм творчай работы значнае месца займаюць **сачыненні**: па малюнку, апорных словах, на аснове асабістых назіранняў, жыццёвых уражанняў, уласнага вопыту і г.д. Вельмі важна прапаноўваць вучням тэмы, блізкія да жыцця, да рэальных сітуацый, каб творчая праца захапіла дзяцей, выклікала ў іх патрэбу ў роздуме, самастойным ацэньванні фактаў, падзей. Напрыклад, працуючы над сачыненнем «Мой любімы школьны двор», дзеці не толькі распавядаюць пра вядомы прадмет, але і выказваюць асабістыя адносіны да яго.

Як паказвае практыка, найбольш складанымі для навучэнцаў з'яўляюцца **сачыненні-апісанні**, мэта якіх – не толькі расказаць пра знаёмы прадмет, але і вызначыць спецыфічныя, уласцівыя яму рысы. Работу над сачыненнем-апісаннем трэба пачынаць з развіцця ў дзяцей назіральнасці. Напрыклад, рыхтуючыся да сачынення-апісання па тэме «Наш клён», вучні разглядаюць дрэва, абапіраючыся на пытанні:

- ✓ Як выглядае клён?
- ✓ Дзе расце дрэва? Як вы лічыце, старое яно ці маладое? Чаму?
- ✓ Якія ў яго ствол, галіны, лісце? З чым іх можна параўнаць?
- ✓ Як выглядае дрэва ў сонечны і ў хмарны дзень?
- ✓ Якія змены адбываюцца з дрэвам зімой і ўвосень? Як выглядае яно вясной, летам?
- ✓ Якія фарбы вам спатрэбяцца, каб намаляваць клён?

Пяцікласнікі вельмі любяць працаваць з **казкамі**, пераказваць іх, інсцэніраваць, складаць працяг. Напрыклад, пры вывучэнні тэмы «.....» дзецям прапануецца скласці працяг лінгвістычнай казкі «Апостраф і мяккі знак» (прыём «Мазгавы штурм»). На наступным уроку абавязкова арганізуецца прэзентацыя творчых работ, падчас якой школьнікі вучацца выступаць перад аўдыторыяй, уважліва слухаць, ацэньваць, задаваць пытанні і адказваць на іх.

Вельмі карысным у плане развіцця творчых здольнасцей вучняў з'яўляецца **калектыўнае складанне загадак**. Трэба выбраць тэму, блізкую жыццёваму вопыту пяцікласнікаў, назваць прадмет, пра які трэба скласці загадку. Вучні разважаюць, што можна ўтоена сказаць пра гэты прадмет. Настаўнік задае пытанні накшталт: што робіць прадмет? Якія рысы яму ўласцівыя? На каго (што) ён падобны?

Варыянты загадак:

- 1) Не чмель, а джаліць,
Не кветка, а цвіце.
З закрытымі вачамі
Пазнаеш ты яе. (*Краніва.*)

2) Белая, пухнатая,
У руках растае,
Зямлю высцілае,
Аднолькавай не бывае. (*Сняжынка.*)

3) Не гадзіннік, а буджу,
Зранку песенькі спяваю,
На галоўцы грэбень маю. (*Певень.*)

Работа з **прыказкамі і прымаўкамі** таксама спрыяе развіццю творчага ўяўлення і нестандартнага мыслення школьнікаў, дазваляе ўспрымаць жыццёвы, духоўна-маральны вопыт народа ў вобразнай форме. З гэтай мэтай настаўнік можа прапанаваць наступныя заданні.

«Падкажы слоўца»: «...(*Час*) не конь: не падгоніш і не прыпыніш», «Хлуснёй багаты не ...(*будзеш*)».

«Падбяры прыказку да сітуацыі». Настаўнік запісвае на дошцы прыказкі:

- ✓ Каб выбіць ляготу, працуй да сёмага поту.
- ✓ Што ведаеш, насіць не цяжка.
- ✓ Работа і корміць, і поіць, і жыць вучыць.
- ✓ Вучыцца ніколі не позна.
- ✓ Чужым розумам не пражывеш.

Вучням неабходна выбраць прыказкі, якія адпавядаюць прапанаванай настаўнікам сітуацыі (напрыклад, вучань не робіць дамашняе заданне; дзяўчынка заўсёды спісвае).

У 5 класе вучні знаёмяцца з **асновамі вершаскладання** і яго ключавымі паняццямі «рытм» і «рыфма». Для павышэння інтарэсу дзяцей да вывучэння гэтай тэмы настаўнік можа прапанаваць наступныя заданні:

1) знайдзіце рыфмы да запісаных на картках слоў (лясы – галасы, трава – галава, прамянёк – ручаёк);

2) падбярыце да дадзеных назоўнікаў па тры прыметнікі і па тры дзеясловы (*ручаёк срэбны, звонкі, імклівы; ручаёк бяжыць, звініць, зіхаціць; сонейка пяшчотнае, цёплае, шчодрое; сонейка сагравае, песціць, абдымае*).

Такія заданні садзейнічаюць развіццю вобразнага мыслення, кемлівасці, пазнавальнай і творчай актыўнасці, пашырэнню лексічнага запасу вучняў, абуджэнню інтарэса да вершаскладання. Паэтычна адораным дзецям мэтазгодна прапанаваць у якасці дамашняга задання самастойна скласці верш.

Стымуляванню творчага мыслення навучэнцаў спрыяе напісанне водгук на верш. **Водгук** як від творчай работы ў'яўляе сабой «маўленчы твор, заснаваны на выяўленні эмацыянальна-ацэначных адносін да прачытанага, убачанага, пачутага» [5, с. 23]. Ён выконваецца вучнямі ў 8 класе, але працу над ім мэтазгодна пачынаць з 5 класа. «Дзейнасць па напісанні водгуку патрабуе творчасці, выяўляе чытацкі вопыт вучня, дэманструе агульны ўзровень духоўнай і маўленчай культуры асобы, ступень яе далучанасці да мастацтва, разуменне пабудовы мастацкага тэксту» [1].

Напрыклад, пры вывучэнні раздзела «Прыроды вечная краса» вучні знаёмяцца з вершаванымі творамі і мастацкімі тропамі (эпітэт, параўнанне, метафара, гукапіс), вучацца вызначаць іх ролю ў стварэнні мастацкага вобраза. Настаўнік можа прапанаваць навучэнцам напісаць водгук на верш, карыстаючыся пытаннямі, дадзенымі ў падручніку, на якія трэба даць разгорнутыя адказы.

Прывядзём пытанні да верша У. Караткевіча «Лісце».

✓ Якой убачыў восень паэт? Які настрой пераважае ў вершы? Ці блізкае вам такое ўспрыманне восені? Абгрунтуйце свой адказ.

✓ Якія паэтычныя карціны створаны аўтарам? Якія з іх найбольш вас уразілі?

✓ Як дапамагаюць эпітэты стварэнню паэтычных вобразаў? Якімі іншымі моўнымі сродкамі мастацкай выразнасці карыстаецца аўтар для стварэння вобраза восені?

✓ Перачытайце апошні сказ верша: ён нібы выбіваецца з агульнага рытму. Услухайцеся ў яго гучанне. Што нагадвае вам сама мелодыя канцоўкі твора?

З мэтай больш глыбокага асэнсоўвання навучэнцамі функцыі выяўленчых сродкаў і авалодання імі на практыцы арганізуецца **гульня ў эпітэты**, якая праводзіцца ў два этапы. На першым этапе, працуючы з тэкстам твора, які вывучаецца на ўроку, вучням трэба назваць аўтарскія эпітэты. На другім этапе да прапушчаных эпітэтаў неабходна падабраць свае варыянты, абгрунтаваць выбар і параўнаць з аўтарскімі словамі. Прывядзём прыклад.

1) Назавіце аўтарскія эпітэты ў прапанаваным урыўку з «Песні ляснога жаваранка» Якуба Коласа.

На адным канцы дугі стаялі *кучаравыя пышныя* хвоі, звесіўшы над вадою *махрыстыя* галіны і аплэўшы пясчаны бераг цэлаю сеткаю *смялянога* карэння. За імі пачыналіся маладыя *сакавітыя* баравіны, перамешаныя са старым лесам. Там-сям з *зялёнага мора* маладога хвойніку высока ўзнімаліся *парасоны-верхавіны* хвой-старадрэвін, што як бы аглядалі зялёныя прасторы свае маладое змены, цешачыся яе размахам і *сакавітаю* жышцёвасцю.

2) Замест прапушчаных слоў устаўце ўласныя эпітэты.

Мелодыя ж спеваў надзвычай ... (*цудоўная, казачная*), дзівосна ... (*салодкая*) і такая ... (*пяшчотная*), такая ... (*спеўная*), што яе можна палажыць на ноты...

3) Параўнайце свой варыянт з аўтарскім. (*Мелодыя ж спеваў надзвычай багатая, разнастайная, дзівосна прыгожая і такая чоткая, такая выразная, што яе можна палажыць на ноты...*)

Такі прыём дае магчымасць ярчэй уяўляць вербальныя «краявіды», намаляваныя аўтарам. Школьнікі вучацца дакладна падбіраць словы, іх пісьмовая і вусная мова становіцца больш вольнай, вобразнай, эмацыянальнай.

Яшчэ адным з эфектыўных прыёмаў актывізацыі пазнавальнай і творчай актыўнасці вучняў з'яўляецца **сінквейн**. Яго выкарыстанне магчыма на любым этапе вывучэння тэмы. Вучні складаюць сінквейны індывідуальна або ў парах. Важна захоўваць алгарытм напісання сінквейна: 1 радок – адно слова (назоўнік, які называе тэму); 2 радок – два словы (апісанне тэмы, прыметнік); 3 радок – тры словы (дзеянне тэмы, дзеяслоў); 4 радок – чатыры словы (сказ, фраза, якая

паказвае адносіны аўтара да тэмы); 5 радок – адно слова (асацыяцыя, сінанім да тэмы).

Варыянты сінквейнаў, складзеных вучнямі на ўроках беларускай мовы і літаратуры.

Тэма «Назоўнік»

1) Назоўнік.

Самастойны, галоўны.

Змяняецца, скланяецца, называе.

Назоўнік – самастойная часціна мовы.

Імя.

Тэма «Мова»

2) Мова.

Любімая, мілагучная.

Здзіўляе, навучае, адкрывае.

Беларуская мова – матчына мова.

Радзіма.

Для развіцця творчых здольнасцей вучняў на ўроках беларускай літаратуры мэтазгодна выкарыстоўваць заданні, якія патрабуюць ад вучняў уласнай інтэрпрэтацыі літаратурнага тэксту, звяртання да іншых відаў мастацтва. Прыкладзём прыклады.

1. Ператварыце казку (апаবাদанне) у вершаваны твор.

2. Зрабіце творчы пераказ тэксту (са зменай паслядоўнасці падзей; са зменай асобы і інш.).

3. Падбярыце ілюстрацыі або зрабіце ўласны малюнак да пэўнага эпизоду твора.

4. Праслухайце музычныя ўрыўкі, выберыце тыя, якія найбольш адпавядаюць зместу твора.

5. Распрацуйце віктарыну або крыжаванку да твора.

Варыянт віктарыны да апаবাদання Максіма Танка «Ля вогнішч начлежных»

1. Ад каго чуў гэту легенду аўтар? (*Ад рыбакоў і сосен.*)
2. Якія азёры, акрамя Нарачы, называе аўтар? (*Баторына, Мястра.*)
3. Як звалі галоўных героеў? (*Галіна і Васілёк.*)
4. Чыей дачкой была Галіна? (*Лесніка.*)
5. Якія забаўкі прыносіў Васілёк каханай? (*Дзіва лясное, пявунню-жалейку, люстэрка жывое.*)
6. Што ўбачыла дзяўчына ў люстэрку? (*Сонца, азёрныя хвалі, чайку.*)
7. Каго аўтар называе словамі «магнат ненавісны»? (*Барыну.*)
8. Хто і каго называе «нябачная папараць-кветка»? (*Барына Галіну.*)
9. Што ўбачыла дзяўчына ў люстэрку ў канцы твора? (*Жоўты пясок, ракіта, конь буланы, забіты Васілёк, крумкач.*)
10. Што стала з дзяўчынай? (*Ператварылася ў чайку.*)

Такім чынам, сістэматычная работа настаўніка па развіцці творчых здольнасцей навучэнцаў спрыяе павышэнню пазнавальнай актыўнасці вучняў, узбагачэнню іх слоўнікавага запасу, эстэтычнаму і духоўна-маральнаму развіццю асобы.

Літаратура

1. **Васюковіч, Л. І.** Водгук на мастацкі твор як маўленчы жанр /Л. І. Васюковіч. // Роднае слова. – 2004. – № 5. – с. 23 – 25.
2. **Ермаловіч, А. В.** Сачыненні-апісанні: тэорыя і практыка навучання: дапаможнік для настаўнікаў / А. В. Ермаловіч. – Мінск: Аверсэв, 2006. – 160 с.
3. **Жуковіч, М. В.** Сучасныя педагогічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры / М. В. Жуковіч. – Мінск: Аверсэв, 2007. – 157 с.
4. **Руцкая, А. В.** Жанры творчых прац па літаратуры: рэалізацыя камунікатыўнага навучання // Беларуская мова і літаратура. – 2005. – № 1.– с. 8 – 10.
5. **Цыбульская, С. І.** Настольная кніга настаўніка беларускай мовы і літаратуры: метадычныя рэкамендацыі і нарматыўныя патрабаванні //аўтар-складальнік С. І. Цыбульская. – 2-е выд., перапрац. – Мінск: Сэр-Віт, 2009. – 288 с.